

les Cinc (Almenara), on també s'han trobat restes del període Bronze Final i d'època medieval; al Castell (Almenara); Les Forques (Borriol), i el poblat ibèric de Torre la Sal prop del qual, al jaciment submari, s'han trobat restes d'àmfores i àncores romanes. Restes romanes també a Benicató (Nules), a Mas d'Aragó (Cervera del Maestrat). Restes de cultura musulmana en un enterrament es descobriren a Les Mesquites (Salsadell), així com també a l'ermita de Sant Lledó, que a més revela un període d'ocupació romana imperial; i el poblat romà o medieval —qüestió aquesta pendent de revisió— d'El Punt del Cid (Almenara).

Ens ha semblat particularment encertada la disposició en el llibre del material informatiu de la segona part, per la justa combinació de text i imatge. Malgrat alguns errors tipogràfics i certa manca de coherència en els criteris de notació bibliogràfica, el llibret és ben ideat i la lectura ens apropa a la situació actual de l'arqueologia d'aquesta zona.

Pilar Sánchez Domingo

DIONE DI PRUSA

Il Cacciatore

a cura di Elisa Avezzo e

Francesco Donadi, Marsilio

Editori, Venezia 1985, 141 pp.

L'*Oratio VII* de Dió de Prusa, *De Venatore* o *L'Euhoic*, és una obra característica i alhora atípica dins el context de la literatura d'època imperial. Al seu entorn hi ha una sèrie de problemes, els més importants

dels quals tenen a veure amb la seva construcció, amb l'ocasió de la composició i, també, amb la intenció i l'actitud de l'autor. Obra interessant, doncs, des de molts punts de vista, però ben poc coneguda i estudiada, fins i tot aquests darrers anys.

El volumet publicat per Avezzú-Donadi es presenta en un moment oportú i és força d'agrair, si més no pel seu afany divulgador, necessari per a l'ample coneixement de l'obra en qüestió, centrat, bàsicament, en la traducció italiana; traducció, a més, la d'Elisa Avezzú, hàbil i entenedora, molt fidel al text de Dió i, alhora, allà on cal, interpretativa tant del llenguatge expressiu d'aquest com de les llargues estructures sintàctiques que va encadenant. La llengua de Dió no ofereix especial dificultat però sovint, sobretot a la segona part de l'obra, el seu pensament ve expressat per llargues construccions *ad sensum* que responen més a un hàbit declamatori que no al d'un assagista: aquest tipus de dificultats innegables són les que Avezzú salva amb intel·ligència i correcció, i en fa un text llegidor, fins i tot per a aquells que no vulguin seguir-lo en la llengua original. Per això moltes vegades ens trobem a la traducció amb frases que interpreten o expliquen més que no tradueixen (vegeu, per exemple, la p. 55 «Loro, i nostri genitori», o la p. 65, «e rincarava anche la dose»); explicacions i interpretacions, tanmateix, que, juntament amb els mots o expressions de nivell més popular (p. 107, «cucitori di lit»; p. 109, «gente alla lingua sciolta», etc.), ajuden a l'objectiu fonamental de lectura desimboita que ja hem esmentat.

En la mateixa línia esclaridora s'han confegit un bon nombre de notes: aquelles que, a la manera

típica d'un manual, ofereixen informació a propòsit de llocs, personatges, costums i institucions de l'antiguitat, necessària per a la bona comprensió de la traducció i que no forçosament ha de ser suposada en tot lector mitjanament culte (vegeu, per exemple, les notes 6 sobre la inviolabilitat dels heralds, o les 7, 28, 44 a propòsit d'unitats de llargada i pes amb l'equivalència de cadascuna, o bé la nota 15 sobre el costum i les lleis de la cacera a Grècia, on s'adueix, a més, altra informació bibliogràfica). Des del punt de vista del context històric de l'imperi romà a l'època en què fou escrit l'*Euboic*, així com del món grec i de la cultura grega en general, les notes estan força ben documentades, en el sentit que són d'utilitat àdhuc per a un hel·lenista. Ara bé, la lectura d'una obra com l'*Euboic* mereix un cert nombre d'explicacions no tant dels continguts pròpiament, sinó de l'abast literari, significatiu en el seu moment.

En efecte, la prosa d'època romana ofereix, més que gèneres determinats, formes escolàstiques, sovint mixtes, resultants de l'aplicació de la *mimesis* retòrica a qualsevol model —ja considerat cultural i literari— del passat. L'ultrapassament dels antics gèneres es produeix, de fet, amb la retorització que implica el comentari i l'exercici a l'entorn dels textos. Un cop ultrapassat el marc de l'exercici —car els límits en són flexibles i solen permetre la imaginació—, hom entra ja amb plena consciència en el camp de la literatura, de la creació literària, amb independència de si és original o no. L'*Euboic*, que és un entreteixit d'idees i d'opinions, a partir d'una narració prèvia —un *exemplum*

utòpic—, enfocades totes a la crítica social quotidiana de l'imperi, és una obra literàriament conscient, el seu autor deixa lliure el pensament i construeix, a partir d'ell, un escrit coherent, encarat a ser una clara provocació a la reflexió; és com una diatriba reposada, conscient, mesurada, però tan corrosiva com la dels cínics.

E. Avezú, en certa manera, es fa ressò a les notes d'aquesta consciència literària, i segueix fidelment l'articulació del relat; fa notar, així mateix, l'abast utòpic de l'*exemplum* inicial, i la creació d'una ficció banal, encara que no mancada de mètode, i la compara a la de les novel·les de Longus i Aquil·les Taci (vegeu les notes 14, 23, 40 i 53). En la mateixa línia són observats els elements més realistes, que topen frontalment amb la utopia esbossada: el paper d'*outsider* és justament el proposat com a ideal, amb la incomprensió irreductible entre les dues maneres de veure el món que això implica; abonen, a més, aquest terreny, segons nota amb encert Avezú, la lectura i interpretació moralistes i racionalistes dels clàssics, així com la contestació, lleugerament irreverent, de pràcticament tots els llocs comuns de la literatura tradicional.

Resta per ser observat un element important de l'*Euboic*: el caràcter personal que té tota l'obra, tots els processos d'autojustificació per part de l'escriptor-autor que el confirmen, i la consciència de novetat en el marc de la literatura grega que palesa.

La introducció, de Francesco Donadi, no sembla tampoc que aprofiti a bastament l'espai per desenvolupar l'explicació d'aquest fenomen.

Donadi, d'una manera divulgativa i llegidora, intenta anar posant en evidència tots els elements cabdals —fenomen de l'aticisme, sales de declamació, influències cinico-estoiques, *Meditacions* de Marc Aureli, etc.— per tal de situar el lector de ple en l'ambient d'allò que entén que devia ser la Segona Sofística. Fins i tot —i vist que assegura taxativament que la primera part de l'*Euboic* fou escrita per a la pública declamació, qüestió, aquesta, força discutible—, en explicar acuradament les diferents parts de l'*exemplum* inicial —bo i integrant-hi de passada les reflexions contingudes a la segona part—, ho fa descrivint alhora la hipotètica sala de declamació, i diu: «Fatto il silenzio, l'orazione si avvia» (p. 10), per acabar, com un espectador més, deixant la sala quan ja n'ha tingut prou, d'utopia i de moralisme: «Ma ormai non lo ascoltiamo piu, non c'interessa. Con un'ombra di malinconia, mentre ancora parla, lasciamo la sala» (p. 27; cf. també la justificació de Donadi a aquest sentit, p. 32).

La introducció, a més, en un intent d'apropar l'obra i el moment històric als lectors avui, pressuposa, tant per part de Dió com dels costums socials de què parla, una forta crítica de tipus polític, d'una banda, i una descripció de les relacions polítiques de la seva època, d'una altra. Així, el caçador manté unes relacions «masoquistes» amb la ciutat (cf. p. 20) que el fan utòpicament desinteressat i fidel, que l'apropen a certs ideals d'educació («meraviglia come quest'orazione non comparisse tra le lecture liceali di epoca fascista», *ibid.*); així, segons Donadi, el segon orador a l'assemblea de la ciutat —que representa tant el pensa-

ment de Dió com el «conservatorismo illuminato» de l'emperador Trajà— posa en evidència un moralisme populista que, coherentment, blasma l'«excés de democràcia». Per dur a terme l'exposició d'aquest ideal, doncs, Dió construeix una «utopia al grado zero», ben diferent de les narracions de tipus polític o social de Llucià (*Història verdadera*) o de Longus (*Dafnis i Cloe*), en el sentit que la solució oferta no és de ficció, sinó que, amb l'ajut de les directrius d'un emperador com Trajà, «è alla portata di tutti» (p. 29).

El mèrit principal de la introducció és, com deïem, la voluntat de donar a conèixer, globalment, la societat i l'entorn que tingué l'*Euboic*; molts aspectes, però, de tipus literari dignes de ser esmentats, són menys tinguts per afavorir aquest afany divulgatiu que Avezzú-Donadi han triat per a la present edició i traducció. L'opció, en aquest sentit, queda palesada amb coherència.

Finalment, queda per assenyalar l'encert d'una breu nota sobre Dió de Prusa, que repassa les dades biogràfiques i esmenta els problemes cabdals que giren entorn de l'escriptor —la seva controvertida conversió de la sofística a la filosofia a resultes de l'exili que patí—, així com també una nota tècnica a propòsit de l'*Oratio VII*. Pel que fa al text, hom ha fet servir l'establert per Cohoon a la *Loeb Classical Library*, tot i que en un parell de llocs la traducció en discrepa i llegeix segons els manuscrits (cf. paràgraf 8), o bé segons la correcció de Schwartz (cf. paràgraf 17). Per la resta, amb els inconvenients que comporta no editar el text de bell nou —manca de coincidència de la traducció amb el text del costat, repetició de les errades

del text copiat i defectes de compaginació—, el volum editat per Avezzú-Donadi és d'una correcció notable i ofereix, a més, sobre l'*Eu-boic*, Dió i l'època hel·lenística i romana una bibliografia força ben seleccionada.

Francesca Mestre

VIRGINIO CREMONA
La poesia civile di Orazio
Vita e Pensiero,
Milano 1982, 469 pp.

És Horaci sincer en la seva poesia civil? o es limita a difondre les consignes propagandístiques de l'Imperi d'August? Vet aquí l'interrogant vertebrador del llibre de Virginio Cremona.

Per tal d'il·lustrar l'actitud d'Horaci en fer-se intèrpret de les *Res Romanae*, l'autor s'ha basat en l'anàlisi d'una sèrie de composicions que ha ordenat cronològicament. Cada capítol s'obre amb el text i la traducció dels poemes que il·lustren el tema tractat; tot seguit en fa un exhaustiu comentari que es perllonga i enriqueix substancialment a les notes apuntades al llarg del capítol, tot servint-se d'una completíssima bibliografia, de manera que, abans d'apuntar les seves conclusions o hipòtesis, l'autor ens presenta i discuteix el ventall de les diferents interpretacions que s'han donat en la crítica horaciana per a cadascun dels punts exposats. Cal dir que tot l'estudi es fonamenta en la cronologia que Cremona estableix per a cada composició —cronologia que, en algun cas, no s'adiu amb la que generalment s'ha admès, com per

exemple l'èpode VII, l'oda 14, etc.— i d'altra banda en la premissa bàsica que no és possible sostreure Horaci del món històric-polític en què viu, perquè el poeta és a partir d'una experiència real i viscuda que escriu i no d'un pressupòsit literari i, així, en la tradició trobarà aquells motius i temes que més s'adaptaran en cada cas a aquesta experiència com a ciutadà.

L'autor va analitzant com canvia l'actitud d'Horaci, reflectida en la seva poesia, en el decurs del temps, a causa de les transformacions socials i polítiques que tenen lloc des de l'afer de Filippos fins a la total consolidació del poder d'August.

Aquesta és l'evolució que ens presenta Cremona: després d'un primer moment de desolació —Filippos— i de desesperança envers la història, incapaç de defugir la maledicció que pesa sobre ella (èpodes VII i XVI), s'observa un canvi d'actitud —entrada en el cercle de Mecenes i coneixença de l'emperador— i s'esvaeixen els temors d'una imminent ruïna de la pàtria i es confia en un canvi. En l'oda I 14, per a Cremona al·legoria del vaixell de l'Estat i que situa abans d'Acci, Horaci expressa el seu amor i preocupació per l'Estat i adverteix els conciutadans del perill de noves guerres internes. Quan Octavià ja ha assolit la victòria a Acci, el poeta manifesta la seva alegria perquè han dominat la racionalitat i la *uirtus* sobre les passions i la disbauxa (C. I 37). Però no gaire temps més tard —el 30-29 aC— tornarà el record de les lluites intestines i d'un *scelus* encara no expiat (C. II I i I 2). Caldrà la intervenció dels déus i, entre ells, Mercuri, que adoptarà l'aspecte físic d'Octavià i com intèrpret de la voluntat de Júpiter podrà esdevenir l'*ultor* del poble